

GALAMBOS ANETT

A költészet léte – a lét költőisége

I. A költészet léte

a.) Mi a költészet? – avagy kétségbe vonható-e létjogosultsága

A költészet, poézis szó görög eredetű, és az alkotni, építeni, létrehozni jelentéseket hordozza. Jelenthet tehát valamely szakértelemmel készített, emberi kéz által létrejött művet. Ezen megfogalmazás a költészetnek általánosabb jelentést tulajdonít, s ennyiben előrevetíti annak lényegi sajátosságát.

A költészet fogalma nem szorítható valamely modell vagy rendszer határvonalai közé. Princípiuma azonnal kilép lényegi létköréből, mihelyst valamely keretek közé kívánják szorítani. Az is csak formailag jellemez egy műalkotást, amit mindennapián, általánosan a költészet sajátosságainak tartanak: ez a tömörség, a hangzásbeli formák, a költői képek és más, a formaszervezetet alakító eszközök. Mindezek semmit nem mondanak arról, hogy mi valójában a költészet lényege, s a nyelv kitüntettségét is elhomályosítják. Mert akkor jutnának és juttatnának közelebb a lényeghez, ha a műfaji meghatározottságokon túli területre lépnének, s közelítenének az emberhez.

Szintén zsákutcába vezet a nyelvészeti elemzésen túllépő, de a költészet tartalmi meghatározására irányuló minden próbálkozás. Így a lényegi momentumokat csak elidegeníti, ha valamely írott formában megjelenő műalkotást biográfiai, pszichológiai vagy szociológiai szempontból értelmeznek. Minden strukturalista megközelítés csak elidegenít a lényegtől mint alaptól.

b.) A költészet lényegi létéről

A költészet lényegi létét tekintve távol áll minden tudománytól és elmélettől. Ferge Gábor a következőképpen tolmácsolja a letisztult heideggeri költészet-konceptiót: „A költészetnek sajátos közege van, és diszciplínakénti helyét az irodalomtudományban Heidegger elutasítja.”¹

Csupán így létezhet „A” költészet a maga lényegi mivoltában, ha önálló, független princípiumként kezeli az elemző, a gondolatiságot tartva mindenekelőtt fontosnak valamely írott formájú, műalkotásnak nevezett. A költemények mögött az igazán adekvát interpretáció nem valamely sajátosságot kutat, s nem is valamely tényszerű dolgot kíván feltárni vagy kimondani, hanem a költeményben önmagát mint a költészet megnyilvánulását szemléli. Heller Ágnes a költészet és gondolkodás összefüggésével kapcsolatban a következőket állapítja meg: „A filozófiai gondolkodás a költészetben költészetként ismeri meg önmagát, s az igazságban, mely a nagy művészet vagy költészet által világlik, tudatára ébred annak, hogy ő maga – mint nagy gondolkodás – az el-nem-rejtettséggel terhes.”² Az el-nem-rejtettség fogalma, mely az ittlétre, azaz az ember létére vonatkozik, mint feltárultság a költészet által válik nyilvánvalóvá, hisz az ember a költészetben, s a költészetten keresztül szembesül önnön lényegi létével eredendő mivoltával.

Ez az, amit Hölderlin a költészet költésével tulajdonképpen megragad, s amit műveiben a remekék értelmezésével kapcsolatban: „...helyes-e saját művészet-

¹ FERGE GÁBOR: A költészet mint a lét nyelve a filozófia és teológia határterületén. Societas Philosophia Classica, Bp., 1995. (továbbiakban: FERGE, 1995.) 5. p. E fent idézett mű Heidegger verseskötetéhez készült, s metodológiáját tekintve Ferge Gábor szorosán kötődik a Lét és idő gondolatmenetéhez, amennyiben Heidegger költeményeit létfilozófiai aspektusban tárgyalja.

² HELLER ÁGNES: Költészet és gondolkodás. Múlt és Jövő, Bp., 1998. 108. p. Az idézetet a „Költészet és gondolkodás” című alfejezetből vettem, amely Heidegger Nietzsche-kritikáját dolgozza fel a tragédia szemügyrevételével.

felfogásunk értékszempontjai szerint ünnepelni Hölderlin költészetében a sosem készet, a metapoétikai önreflexiót, melynek során a költés megköltése lép a mű helyére, s elfeledkeznünk arról, hogy a modernségnek ez az 'áttörése' a mű belső mozgása szempontjából esetleg 'kudarcot' jelenthet...³. Törekedni kell arra, hogy az interpretáció elkerülje az eredeti mű bármilyen felszámolásának hibáját, bár már az egyéni olvasat is a szöveg önmegszüntető folyamatát indítja el.

A heideggeri koncepcióból kiindulva és azon haladva a költészet a létre való reflexióként nyilvánul meg, mintegy önmagát nyújtva önmaga által. Így a költészet mint művészet „vigaszt nyújt a lét értelmetlenségére, semmisségére, anélkül, hogy ezt tagadná, meghamisítaná”⁴. S a költő feladata az, hogy istenek hiányában elvégezze a „költői közvetítést”, mind a múlt és az eljövendő istenek között, mind az Isten és a nép között. Hölderlin verseinek szinte mindegyikében megjelenik az Isten vagy az örökkévalóság. Ez nem csupán a Heidegger által elemzett versekben jelenik meg, hanem Hölderlin szinte egész életművén keresztülvonul.

„Mert azóta, hogy az emberi ajkakon
dal békés szava kelt, hangja szerencse s kín
közt a halandók kedvét
istápolta, ezért mi is,
a nép dalnokai, szívesen emberek
közt élünk, ahol oly sok kötelék terem
nyíltan, nyájasan, őszünk,
a Napisten ilyen: dús
és szegény egyaránt kapja a tiszta fényt tőle.”⁵

c.) Miért más? – avagy a hölderlini költészet

Heidegger csak a hölderlini életművet tartja érdemesnek arra, hogy a költészet általános lényegét belőle megfogalmazza, avagy kiolvassa. Mert Hölderlin külön a költészet lényegére reflektál, hogy azt a költeményben megköltse. „Hölderlin számkra kitüntetett értelemben a költő költője”, aki feltárja a költészet létvonatkozásait. S ezt csupán azért tudja megtenni, mivel a költést – amely a legártatlanabb tevékenység – eredendő módon műveli, ami csak úgy lehetséges, ha a költészet alapvetően hozzátartozik lényegi létéhez, s ennyiben már nem csak Hölderlin mint egy létező mint létező létéhez, hanem az itt-lét alapvető létstruktúrájához.: „Az ittlét annyi, mint a létet énekelni a távoli énekből hazavinni néki, ami lényegét mint hatalom sokáig elkerülte”⁶

Ezen megfontolás okán veszi alapul Heidegger a költészet lényegi értelmének kimutatásához Hölderlin egy költői sorát, mely a Csodás kékségben... kezdetű műremek része: „költőien lakozik az ember ezen a földön...”.

„Ha merő kín az élet, felpillant-e
Az ember és mondhatja-e: én
Is ilyen akarok lenni? Igen. Amíg a baráti érzés,
A Tiszta, a szívnél időzik,
Nem méri magát boldogtalanul
Istenhez az ember. Ismeretlen az Isten?”

³ KOCZISZKY ÉVA: Hölderlin – Költészet a sötét nap fényénél. Századvég, Bp., 1994. (továbbiakban: KOCZISZKY, 1994.) 9. p.

⁴ KOCZISZKY, 1994. 133. p. – Nietzsche művészetfelfogása

⁵ HÖLDERLIN, F.: Verseik. (Szerk.: Várady Szabolcs, ford.: Rónay György.) Európa Könyvkiadó, Bp., 1993. 96. p.

⁶ HEIDEGGER, M.: Költemények a gondolkodás tapasztalatából. Ford.: Keresztury Dezső. Societas Philosophia Classica, Bp., 1995. 41. p.

Nyilvánvaló, mint az ég? Inkább
 Ezt hiszem. Az ember számára mérték.
 Teli érdelemmel, mégis *költőien lakozik*
 Az ember ezen a földön. De nem tisztább
 Az éjszaka árnya a csillagokkal,
 Ha mondhatom így, mint
 Az ember, akinek neve: isteni képmás.
 Van mérték a földön? Bizonytalán Nincs.”

Hölderlin ezen sorának, s a hozzá tartozó versrészletnek⁷ az interpretációja nemcsak a költészet lényegét tárja fel, hanem kitüntetett jelentőségű az emberi lét mint itt-lét mikéntjének költészet és létezés fogalmát.

Heidegger elutasítja a költészet mindenfajta vulgáris felfogását, hétköznapi értelmezését, amelyek elfedik a lényegiséget, ahol a költészet nem jelenhet meg másként, csak mint irodalom.⁸

A „költészet” és „lakozás” szavak csakis kitüntetett értelmük szerint tölthetik be eredendő funkciójukat, azaz csak így kapcsolhatók össze az ember létével. A költészet lényegi értelme szerint az ember mint itt-lét létstruktúrájának része, hisz a poézis jelentése a csinálás, építés, mely az ember e világban-való-létének alapvető sajátja. Itt-létében az ember nem csupán gondolja az útjába kerülő dolgokat, hanem épít a létrehozás értelmében, így lehetséges, „hogy a költés teszi a lakozást igazán lakozássá. A költés hagy csak tulajdonképpen lakozni (Wohnenlassen)”⁹. Az ember képzelődik, túlszárnyalja a valót a létrehozás, építés, művelés értelmében, mégpedig úgy, hogy az nem elszakítja az embert földi lététől, hanem éppen a földre vezet. Ha túlsúlyba kerül a lakozás az építés értelmében, úgy az ember belevész világába – a dolgok irányítják: „...elveszik (a dolgok) a lakozástól annak lényegét, mihelyt csak önmagukért hajszolják őket.”

II. A lét költőisége

A költészet lényegéről való elmélkedés közvetlen implikálja az ember mint költői lény felé fordulást, s létének vizsgálatát a hölderlini költeményen, amely által eljutunk az itt-lét alapvető létszerkezetéhez.

A költészet tulajdonképpeni megnyilvánulási módjának megértéséhez szükség van a lét mint alap vizsgálatára, ami azon létező léte, mely egyedül képes megértésre, önreflexióra – tehát „az emberé”.

A versrészlet kezdő sora – „Ha merő kín az élet...” – az ember földön való életére vonatkozik, a hétköznapiságára, melyben mindenkor elveszíti önmagát. Amikor felméri a lakozása számára adott „ég és föld közöttjét”, akkor azonosul tulajdonképpeni önmagával, eredendő létével. Az ember létének mint lakozásnak ez a tulajdonképpeni felmérése pedig csak a költészet által lehetséges: „A költésben történik meg mindaz, ami lényegi alapjai szerint mérés.”¹⁰

A mérés mindig valamihez való viszonyítást jelent, tehát az ember, amikor mértéket vesz önnön létéről, akkor a számára legjobbhoz, Istenhez közelíti magát.¹¹ Az ég által nyilvánvalóvá vált Isten a mérték, mint egy titokzatos entitás, mely minden dologban elfedten, de lényegien ember számára tulajdonképpeni lényegi létét a mérték-vétel által, azaz ráébreszti Őt halandóságára. Elsősorban azonban a költő

⁷ HÖLDERLIN, F.: Csodás kékségben..., Ford.: Szijj Ferenc, 26-38. sor

⁸ HEIDEGGER, M.: „...költőien lakozik az ember...” Ford.: Szijj Ferenc. In: „...költőien lakozik az ember...”, T-twins, 1995. (továbbiakban: HEIDEGGER, 1995.) 191-193. p.

⁹ HEIDEGGER, 1995. 193. p.

¹⁰ HEIDEGGER, 1995. 200. p.

¹¹ FERGE, 1995. 174. p.

az, aki az emberi lakozást tartja szem előtt az Istenhez való méretés során, és a lényegi művelésen túl előrefut saját halálához.

Költészetében a költő az idegen, a felmért égi 'látványát' próbálja láttatni a költői kép által. Így lesz a költői kép az isteni, égi beleképzelése a dolgokba, mely által az Isten idegenként is szüntelen közelségét nyilvánítja ki. Ezért a költés az egyetlen lehetőség, hogy az ember behatoljon lakozása autentikus létmódjába, a nyelv által. Az ember többnyire és mindenekelőtt nem e létmódban áll, hanem hétköznapian van. E két létmód feltételezi egymást az ember létszerkezetében. „Hogy az ember vak lehessen, lényege szerint látónak kell maradnia!”¹²

A fentiek alapján, hogy az ember költőietlen lehessen, lényege szerint költőinek kellene lennie.¹³ Hölderlin ezen sorai kellő bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy számára a lényegiség a legmélyebben sajátta vált. Ha az ember igazán a szív felé fordul, akkor megtalálta a benne lakozó lényegét: a mérték felé fordul. Csak pillanatokra lehetséges, hogy az ember önnön léte felé forduljon, s ezáltal szembesüljön saját halálával. Így lehet csak „az ember élete lakozó élet”.

III. A költészet és az itt-lét kapcsolata a nyelv által

Az ember egzisztenciáját a korábbi fejezetekre építve úgy gondoljuk el, mint amit a lakozás lényege és a költés mint kitüntetett építés alapoz meg. Mégis hogy jut eszébe az embernek, hogy a költészetet összefüggésbe hozza a léttel?

Az ember ezen igénye a nyelvből fakad, s csak akkor jelentkezik, ha az ember figyel a nyelv nyújtotta lehetőségekre: a nyelv saját lényegére. Mihelyt felborul a nyelv és az ember közötti természetes viszony, már nincs igény a lényeg felkutatására, mert az ember a művelés által belevész a világba, az önmagát elfedő hétköznapiságába. A nyelv léte valójában sokkal lényegibb eredetű, minthogy egyszerűen a kifejezés eszközévé alacsonyítsuk. S ettől függetlenül lehet-e vajon a nyelv a költészet mint kitüntetett princípium eszköze?

Heidegger a „...költőien lakozik az ember...” című tanulmányában a nyelv eszenciális mivoltából vezeti le a költészet létlehetőségét. Így az ember csak akkor beszél, ha birtokában van a nyelv, amely megszólalásra biztatja. S csakis a nyelv biztatása által pillanthatjuk meg a dolog lényegét, melynek legerendőbb, tulajdonképpen megnyilvánulása a költői alkotás: „Az összes biztatás közül, amelyet mi emberek magunktól megszólaltathatunk, a nyelv a legnagyobb és legfőbb.”¹⁴ A költészet és lakozás fogalmának összekapcsolása lényegi módon csak egy kellően szabad gondolkodás számára lehetséges. Az igazi költő mindig tudja, mit nyújt számára a nyelv, s azt úgy használja fel, hogy a lehetőséggel sokkal többet nyújtson a hallgatónak, mint amit egy konkrét kijelentéssel adni tudna.

A „Hölderlin és a költészet lényege” című tanulmány már a költészet felől közelít a nyelvhez, s bár a nyelvet mint eseményt tartja nyilván, amely a létező nyitottságát nyújtja, mégis feltételezi a költészet létét mint alapot. Itt a költészet és a nyelv egy-mást feltételező princípiumok, melyek egyike sem létezhet a másik nélkül.

¹² HEIDEGGER, 1995. 207. p.

¹³ HEIDEGGER, 1995. 208. p.

¹⁴ HEIDEGGER, 1995. 194. p.